

Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Teşkilatı KOSOVA MİSYONU

Kosova’da Nüfus İdaresine Ulaşım

Temmuz 2012

Uyarı:

İşbu yayının İngilizce versiyonu resmi olandır. Yayın tüm diğer dil versiyonları orijinal olan İngilizce versiyonun tercümeleridir ve resmi belge değildir.

İÇİNDEKİLER

İDARİ ÖZET.....	4
2. HUKUKİ VE POLİTİKA ÇERÇEVESİ.....	6
3. NÜFUS İDARESİ ALANINDA BAŞLICA GELİŞMELER VE İLERLEME.....	8
4. NÜFUS İDARESİ ALANINDA ENGELLER VE ZORLUKLAR.....	9
4.1. Yetersiz maddi, insan ve lojistik kaynakları.....	9
4.2. Dil, yasa ve okuma yazma bilgisi ile ittaatsizlik.....	10
4.3. Kayıt prosedürleri ve yararları hakkında toplum bilinci yetersizliği.....	10
4.4. Sağlık sistemi dışında doğan çocukların kütüğe geçirilme başarısızlığı.....	12
4.5. Pahalı kayıt ücreti	13
4.6. Belgesiz başvurular için yetersiz yönlendirme ve prosedürler	14
4.7. Mesafe, güvenlik kaygıları ve varlık vergisi ödeme belgeleri şartlandırmaları....	15
5. SONUÇ	16
6. TAVSİYELER.....	17

KISALTMALAR LİSTESİ

AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kosova Misyonu
BMMYK(UNHCR)	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
BMÇF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
BİHB	Belediye İnsan Hakları Birimi
BNİD	Belediye Nüfus İdaresi Dairesi
BSSD	Belediye Sivil Statü Dairesi
CEBG	Cinsiyet Eşitliği Belediye Görevlisi
İY	İdari Yönetmelik
İB	İçişleri Bakanlığı
KİHP	Kosova İnsan Hakları Programı
MM	Mutabakat Muhtırası
NİA	Nüfus İdaresi Ajansı
TGDBD	Topluluk ve Geri Dönüş Belediye Dairesi
SIÖ	Sivil Toplum Örgütü
YYİB	Yerel Yönetim İdaresi Bakanlığı

İDARİ ÖZET

Yasa önünde şahıs olarak tanınmak temel insan hakkıdır. Nüfus idaresi işlemi, kişiyi, yaşadığı toplumun ayrılmaz parçası olarak tanır ve belirler. Kayda geçmeyen şahıslar resmi belge alamaz ve sonuç olarak haklarını ve özgürlüklerini kullanamazlar. Kosova’da, topluluk üyeleri hala kayıt olma güçlükleri yaşamakta, dolayısıyla kişisel kimlikleri belirlenemez. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Kosova Misyonu (AGİT-OSCE) Ocak 2010-Ekim 2011 dönemlerini kapsayarak, nüfus idaresi sürecini gözetlemiş ve Kosova kurumlarının, verilen belediyelerde sayısal azınlık olan toplulukların nüfus idaresine ulaşımını sağlamadaki gelişmesini ve eksiklerini denetlemiştir.

Nüfus idaresi daireleri sayısı artışı görülmesine rağmen yetersiz maddi, insan ve lojistik kaynakları onların işlevliğini sınırlandırır. İlgili kurumlar, topluluğa, yeterli uzama ve bilinçlendirme aktiviteleri yapmamaktadır, kendilerini nüfus idaresi süreci ve önemi hakkında bilgilendirmemektedir.

Yerel düzeyde, sayısal azınlık olan topluluklar sıkça nüfus idaresi memurlarıyla iletişim kuramaz ve kendi dilinde belge alamamaktadırlar, bu da memurların belediyede yaşayan sadece çoğunluk dilini konuşmasından kaynaklanır.

Ayrıca, nüfus idaresi belgeleri ücretleri en fakir kısım için pahalıdır. Belgesiz başvuru sahiplerinin kaydını kolaylaştırmak için yapılacak daha çok şey var çünkü nüfus idaresi görevlileri merkezi düzeyden yönlendirme ve tek biçimli girişim yokluğunda zorlu vakalarla mücadele etmek zorunda kalırlar. Önemli kaygı yaratan başka bir şey de bazı belediyelerde uygulanan ve yasadışı olan, nüfus idaresi belgeleri çıkarmalarında varlık vergisinin ödemeleri şartlandırmasıdır.

Nüfus idaresi sürecini, uluslararası insan hakları standartları ve Kosova yasal koşulları hizasına getirebilmek için ilgili kurumlar birtakım önlemler almalıdır. Merkezi ve beledi düzeydeki kurumlar nüfus idaresi dairelerinin faaliyetini ve kırsal alanlardaki uzama kapasitesini geliştirmek ve her dilde hizmet verebilmek adına uygun maddi, insan ve lojistik kaynakları ayırmalıdır. Belediye nüfus idaresi görevlileri gerekli tüm doğum kayıt süreçleri ve belgesiz başvuru kayıtları hakkında eğitim almalıdır. İlgili kurumlar ücretlerin ödenabilirliğinde muafiyet kriterleri sağlamalı ve Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarının Entegrasyonu Stratejisi 2009-2015 ve onun Faaliyet Planı gereğince yıllık ücretsiz kayıt ayı uygulamasını sürdürmelidir. Sonunda, belediye kurumları belgelerin çıkartılmasında varlık vergisi ödemeleri şartlandırması gibi yasa dışı uygulamadan çekinmelidir.

1. GİRİŞ

Uluslararası insan hakları standartları¹ her kişinin yasa² önünde şahıs olarak tanınma, doğumdan sonra hemen kütüğe geçirilme, isminin olması ve vatandaşlık³ kazanması hakkını korur. Uluslararası ölçekte, şahsın yasa önünde tanınması kişinin nüfus kütüğüne geçmesiyle bağlanır ve ayrımcılık yapılmadan başka hakların kazanması ve korunması açısından da önemlidir.⁴ Kosova yasal çerçevesi, toplulukları ve onların özel haklarını kimliklerine bağlı olarak belirler, onlara yasal hakları hususunda Kosova kurumları tarafından etkili eşitlik sağlamak önlemleri şartlandırılacaktır.⁵

Diğerleri arasında, manda altına alınmış, AGİT, Kosova'daki toplulukların insan hakları gözetlemesi ve korunması teşvik eder, en çok ezilen toplum üyelerini savunur ve kaynaştırmalarını destekler. Bu mandayla birlikte, işbu rapor, verilen belediyelerde sayısal azınlık olan toplulukların Kosova'daki yasal ve politika belgelerinde öngörülen politika ve önlemlerin uygulanmasıyla karşılıklı olarak nüfus idaresine ulaşımına odaklanır. İşbu rapor, kısmen Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara⁶ odaklanan önceden yapılmış AGİT değerlendirmesini takip etmektedir ki bu topluluklar Kosova'daki en savunmasız topluluklardır ve tarih boyunca devamlı olarak şahsi belgelerin eksikliğine bağlı sorunlar yaşamıştır.⁷ İşbu raporun amacı, Kosova'da yaşayan tüm toplulukların nüfus idaresine ulaşımının kapsamlı bir değerlendirme sağlamasıdır.

Rapor, dışarıda yapılan düzenli gözetleme ve Temmuz-Ekim 2011, Kosova belediyelerinde AGİT tarafından yapılan görüşmelere dayanır. Belediye düzeyinde, AGİT, doğrudan belge çıkarmalarda nüfus idaresi önlemleri ve prosedürlerinin uygulanmasından sorumlu olan kurum temsilcileriyle görüşme yapmıştır.⁸

¹ Kosova birkaç uluslararası insan hakları sözleşmelerini uygulamaktadır ve diğer kanun hükümleri ve idare kanunları karşısında önceliklerini şart koşmuştur.

² Madde 6-ya bak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 10 Aralık 1948. Aynı zamanda Madde16-ya bak, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Önergesi 2200 (XXI), 16 Aralık 1966.

³ Madde 24(2)-ye bak, Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesi, aynı yerde. Aynı zamanda, Madde 7 ve 24, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, BM Genel Kurulu Önergesi 44/25, 20 Kasım 1989. Çocuk haklarıyla önemli ilişkide: Çocuk Hakları Kurulu, Genel Açıklama No.17, Çocuk Hakları, Madde24,07/04/1989,fıkra7bak. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/cc0f1f8c391478b7c12563ed004b35e3?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/cc0f1f8c391478b7c12563ed004b35e3?Opendocument) (erişim tarihi 28 Şubat 2012).

⁴ Yasa önünde tanınma hakkı ve ayrımcılık yapılmamakta genel ilke bağlantısıyla ilgili: İnsan Hakları Kurulu, CCPR/C/21/Rev.1/Add.10, Genel Açıklama No.28,29/03/2000,fıkra 19-a bak. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/13b02776122d4838802568b900360e80?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/13b02776122d4838802568b900360e80?Opendocument) (erişim tarihi 28 Şubat 2012).

⁵ Kosova'daki toplulukları koruyan yasa geniştir, bunun en önemli yasası olan Kosova'daki Toplulukları ve Üyeleri Haklarının Korunması ve İlerletmesi hakkında Yasa No. 03/L-047, 4 Haziran 2008. Fakat, Kosova'daki toplulukların haklarının korunması ve İlerletmesiyle ilgili olan yasal çerçevenin uygulanmasında sınırlı bir uygulama gerçekleştirilmiştir.

⁶ Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarının nüfus idaresi AGİT raporu, Ocak 2007, <http://www.osce.org/kosovo/25844> (erişim tarihi 28 Şubat 2012).

⁷ Kosova kurumları ve uluslararası örgütleri hesaplamaları Kosova'da yaşayan Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları üyelerin yüzde 40-ı vatandaş olarak kaydedilmemiştir ve belgeleri yoktur, bu pasaport ve kimlik kartını da içerir. Bak: İnsan hakları İzleme Örgütü, *Yerinden Edinmiş Hakları, Batı Avrupa'dan Kosova'ya, Roman, Aşkali ve Mısırlıların Zorlu Geri Dönüşü*, Ekim 2010, s. 41. <http://www.hrw.org/reports/2010/10/28/rights-displaced> (erişim tarihi 28 Şubat 2012).

⁸ Toplam 33 belediye sivil statü dairesi, 27 belediye nüfus kayıt dairesi ve 5 belediye bölümlerinin genel idari müdürleri.

İlave bilgiler, sayısal azınlık ve geri dönenlerin reintegrasyonundan⁹, özellikle topluluk ve geri dönüş belediye dairelerinden(TGDBD)¹⁰ sorumlu olan diğer belediye görevlilerinden toplanmıştır. Değerlendirme aynı zamanda Kosova’da yaşayan tüm toplulukların temsilcileriyle,¹¹ mahalli sivil toplum örgütleri (STÖ), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği mahalli temsilcileri ve uygulama partnerleri (BMMYK-UNHCR) ve Kosova İnsan Hakları Programı(KİHP) ile yapılan görüşmeleri de içermektedir.¹² Merkezi düzeyde, İçişleri Bakanlığı (İB) ve Yerel Yönetim İdaresi Bakanlığı (YYİB) ile görüşmeler yapılmıştır. Rapor, toplanan bilgilerin sayısal, nitelik ve tanımlayıcı analiz birleşimine dayanır.

Rapor öncelikle Kosova’da nüfus idaresi sürecinin düzenlenmesi ve kolaylaştırılmasını amaçlayan yasal ve politika çerçevesinin özetini sağlamaktadır. Bundan sonra, rapor, merkezi ve belediye kurumlarının en savunmasız olan, özellikle Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının nüfus kaydını sağlaması görevlerinin uygulamasını değerlendirir. En sonunda, nüfus idaresi sürecinin en önemli engelleri önünde kurumların karşılığının geliştirilmesinde tavsiye sunumuyla sonuçlanır.

2. HUKUKİ VE POLİTİKA ÇERÇEVESİ

Kosova’da iki çeşit nüfus kaydı vardır: a) sivil statü kaydı-şahsın sivil statü bilgilerini belirleyen, doğum, nikah ve ölüm;¹³ ve b) kimlik ve seyahat belgelerinin çıkarılmasıyla ilişkin kayıtlar (kimlik kartı, pasaport ve ehliyet).¹⁴ İçişleri Bakanlığı, Nüfus İdaresi Ajansı(NİA) üzerinden nüfus ve sivil statü kayıtlarının gelişmesi, uygulanması, organizasyonu ve gözetiminden sorumludur.¹⁵

Belediye düzeyinde, nüfus kaydı, İB altında olan kimlik kartları ve seyahat belgelerini

⁹ Toplam 27 cinsiyet eşitliği belediye görevlisi, 26 topluluk ve geri dönüş belediye dairesi, üç belediye geri dönüş görevlisi, iki topluluklar için belediye başkan vekili, bir belediye insan hakları birimi koordinatörü.

¹⁰ TGDBD’leri Mahalli İdareye ilişkin 03/L-040 sayılı Yasa 15 Haziran 2008, ve Kosova’daki Topluluk ve Üyelerinin Hakları Koruma ve İlerletme Yasası, not.5 supra gereğince kurulmuştur. TGDBD’lerin kurulmadığı bölgelerde, belediye geri dönüş görevlileri veya belediye topluluk daireleri başkanlarıyla rapor için görüşme yapılmıştır.

¹¹ Görüşülen şahıslar yaptıkları görevlere dayanarak seçilmiştir. (seçilen köy/ topluluk liderleri, belediye liderliği, belediye çalışanları veya belediye encümeni üyeleri, sivil toplum veya STÖ aktif üyeleri). Aynı zamanda nüfus idaresi süreci ile zorluklar yaşayan bazı şahıslarla görüşme yapılmıştır.

¹² BMMYK’nın Kosova’da Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarını hedefleyen Nüfus Kayıt Kampanyasının Faaliyet Planını başlatmakla Mahalli STÖ KİHP 2006’dan başlayarak BMMYK uygulama partneri olmuştur.

¹³ 04/L-003 sayılı Sivil Statü Yasası, 8 Temmuz 2011. Konu önceden 2005/21 sayılı UNMIK Düzenlemesiyle yayımlanan, 7 Mayıs 2005, 2004/46 sayılı Sivil Statü Kaydı Yasası ve 2004/46 sayılı Sivil Statü Kaydı Yasasını 02/L-126 sayılı Değiştiren ve Ekleyen Yasa, 27 Eylül 2007 ile düzenlenmiştir.

¹⁴ İlgili yasa arasında: Kimlik Kartı 03/L-099 sayılı yasası, 13 Ekim 2008; Seyahat Belgeleri 03/L-037 sayılı yasası, 15 Haziran 2008; 15 Haziran 2008; Şahsi Ad 02/L-118 sayılı yasası, UNMIK Düzenlemesiyle yayımlanan 2008/11, 22 Şubat 2008; Aile Yasası No.2004/32, UNMIK Düzenlemesiyle yayımlanan 2006/7, 16 Şubat 2006.

¹⁵ NİA, Nüfus idaresi Ajansı Düzenlemesi ve Yapılanması 17/2010 sayılı İdari Yönetmelikle kurulmuştur, 7 Eylül 2010 ve İB içinde yürütme ajansı olarak faaliyet gösterir. Merkezi Sivil Statü Kaydı Kütüğü, tüm Kosova halkının sivil statü, Kosova’da geçici ve daimi ikametgâhla olan yabancı ve tabiiyetsiz kişilerin ve Kosova’da ilticası tanınan yabancı vatandaşların bilgilerini içermekle görevlidir. Sivil Statü yasasına bak, not 13 supra, Madde 16.

çıkarmakla görevli olan Belediye Nüfus İdaresi Daireleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Verilen yetki olarak,¹⁷ sivil statüye ilişkin hizmetler mahalli düzeyde, belediye sivil statü görevlileri(BSSD) tarafından yapılır ki bu kişiler şahsi kimlik numaraları, doğum, aile, nikâh ve ölüm belgelerini çıkartmakla görevlidir.¹⁸ BSSD'leri İçişleri Bakanlığı gözetimi ve denetimi altında çalışmalarına rağmen, belediye statüsü üzerinden kurulmuş ve organize ve maddi destek için belediyenin genel idari bölümlerine bağlıdır.¹⁹

Aralık 2008-de Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların²⁰ Entegrasyonu Stratejisi ve Aralık 2009-da uygulanması için Faaliyet Planı²¹ onaylanmasıyla, Kosova kurumları Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları üyelerinin kaydedilmesinin kolaylaştırılmasına adanmıştır. Bu iki politika enstrümanları, İçişleri Bakanlığı, diğer ilgili bakanlıklar²² ve belediyelerin işbirliğiyle standart süreçleri daha yumuşak, kısa süreli önlemlerle değiştirilmesini ve bu şekilde bu savunmasız toplulukların nüfus kayıtlarının kolaylaştırılmasıyla teşvik eder.²³

Nüfus kaydı için kolaylaştırma önlemleri, Sürdürülebilir Dönüş Revize Edilmiş Kılavuzu²⁴ ve Yurduna Geri Dönen Kişilerin Reintegrasyonu Revize Edilmiş Stratejisi²⁵ ve onun Faaliyet Planında²⁶ da öngörülmüştür. Kosova Yasası başvuruçuların kimliği ve niteliğin kanıtlaması için bazı kolaylıklara izin verir.²⁷

¹⁶ BNİD faaliyeti Kimlik Kartları ve Seyahat Belgeleri Yasası not 14, *supra*, dayalıdır.

¹⁷ Sivil Statü Yasası, not 13, *supra*, Madde 56.

¹⁸ Aynı yerde. Madde 59. BSSD'leri sivil statü merkezi kayıtların güncellemesi, doğum, nikâh ve ölüm kayıtlarının tutulmasından sorumludur.

¹⁹ Not 16 *supra*, Madde 10-a bak.

²⁰ Başbakanlık, *Kosova'daki Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların Entegrasyonu Stratejisi, 2009– 2015, Aralık 2008*; http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_communities_20_09-2015.pdf (erişim tarihi 28 Şubat 2012).

²¹ Başbakanlık, Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların Entegrasyon Stratejisi Uygulanması için Kosova Aksiyonplanı, 2009–2015, Aralık 2009; http://www.kryeministri-ks.net/zck/repository/docs/Action_Plan_on_the_Implementation_of_the_Strategy_for_the_Integration_of_Roma_Ashkali_and_Egyptian_Communities_2009-2015.pdf (erişim 28 Şubat 2012).

²² YYİB, Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Kamu İşleri Dairesi ve Başbakanlık içinden İyi Yönetim Danışma Dairesi.

²³ Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukların Kosova'da Entegrasyon Stratejisi, not 20, *supra*, Bölüm 2.7.

²⁴ Birleşmiş Milletlerin Kosova'da Geçici İdari Misyonu /Özyönetim Geçici Kurumları *Sürdürülebilir Dönüş Revize Edilmiş Kılavuzu*, Temmuz 2006. Onun İlavesi 1, bölüm 3 (C) belirtir: "[...] nüfus idaresi dokümantasyonu birikmiş taleplerini tanımakla, belediyeler Roman, Aşkali ve Mısırlılar için bekleyen kayıt taleplerinin gelecek altı ay içinde tamamlanmasının sağlanması talimatı almıştır. Bu idari hizmetler için gecikmiş ücreti alınmayacaktır."

²⁵ Kosova hükümeti, Yurduna Geri Dönen Kişilerin Reintegrasyonu Revize edilmiş Stratejisi, Mayıs 2010, <http://www.mpb-ks.org/repository/docs/Strategjia%20per%20Riintegrimit%20e%20personave%20te%20Riadtshesuarenglish.pdf> (erişim 28 Şubat 2012).

²⁶ Kosova hükümeti, *Yurda Geri Dönen Kişilerin Reintegrasyonu Stratejisinin Uygulanması* için Faaliyet planı, Ağustos 2010. http://www.mpb-ks.org/repository/docs/PLANI_I_VEPRIMIT_I_MODIFIKUAR_final%2027%20shtator%202010.pdf (erişim 28 Şubat 2012).

²⁷ Eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Vatandaşlığı Kanıtı Talepleri ve Kosova Topraklarında Daimi İkametgahıyla ilgili IB 05/2009 sayılı İY, 1 Ocak 1998, 3 Mart 2009, Madde 4.2.

3. NÜFUS İDARESİ ALANINDA BAŞLICA GELİŞMELER VE İLERLEME

AGİT'in yaptığı görüşmede, İB²⁸ Kosova'da adres sisteminin²⁹ fonksiyonunun gelişmesi, kayıt kitaplarının bütünleşmesi³⁰ ve verilerin dijitalizasyonu gibi nüfus idaresi hizmetlerinde, uluslararası toplumla olan işbirliğiyle alınan adımları vurgulamıştır. İB'lığına göre, tüm Kosova belediyelerini³¹ örtmek amacıyla, bir takım BSSD ve BNİD ve ilgili şubeler artmaktadır. Aynı zamanda, yakınlarda benimsenen sivil statü yasası³² Kosova'da daimi veya geçici olarak ve yurtdışında yaşayan kişilerin, kayıt ve sivil statü belgelerinin kaydı ve çıkarması hakkındaki hukuki çerçeveyi geliştirmektedir. Aynı zamanda, yeniden kayıt ve geç kayıt alanındaki boşlukları düzenlemektedir.³³

Başka notta, nüfus kaydı yapmaktaki engelleri uzaklaştırmak amacıyla ve Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarını Entegrasyon Strateji Uygulaması Faaliyet Planı ile uyumlu³⁴ 2010'da YYİB Nisan ayını, Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukları üyeleri için ücretsiz kayıt ayı ilan etmiştir.

AGİT'in 2011 gözetleme çalışmaları süresince, merkezi ve belediye düzeyindeki kurumlar kendi toplum bilinçlendirme aktiviteleri ve uzak bölgelere uzanmalarını vurgulamıştır. Çoğu uzanma aktivitelerinin KİHP tarafından yapıldığını bilerek, genellikle bilgilendirme materyalin(poster ve broşürler) Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara dağıtımında, bazı BSSD'leri ve BNİD'leri bu STÖ'leriyle olan proaktif işbirliklerini açıklamıştır.³⁵ Diğer belediyeler kendi bilgilendirme kampanyaları ve uzanma aktivitelerini gerçekleştirmiştir.³⁶ Aynı şekilde bazı belediyeler, BSSD, BNİD ve/veya TGDBD üzerinden, nüfus idaresine ulaşımının kolaylaştırılmasında adım attıklarını, bu da geçici seyyar ekiplerinin izole edilmiş yerlerde yaşayanlar, özürlü ve hastanede yatanlar, dairelere varmaları için ulaşım

²⁸ Nüfus ve Sivil Statü Bölüm Müdürü ile AGİT görüşmesi, NİD, 11 Ağustos 2011, NİD binası Priştine.

²⁹ Avrupa Birliği-NİA ve Birleşmiş Adres Sistemi Desteği projesi, e- haber postası, Kasım 2011, No.1. http://www.change4kosovo.com/data/Ressources/5_3-the_newsletter.pdf (erişim 28 Şubat 2012).

³⁰ AB tarafından yönetilen Belgrad-Priştine teknik sorunları diyalogu çerçevesinde, Temmuz 2011'de, iki taraf nüfus idaresi kitapları hakkında anlaşmaya varmıştır. AB'nin Hukuk Üstünlüğü Misyonu(EULEX) kolaylaştırılmasıyla, Kosova'da kayıt kitaplarının bütünleşme süreci, tarama, kopya yapma ve var olan tüm orijinal sivil statü kitaplarının tasdikinden (14,000'den fazla) oluşur. NİA'dan verileri toplamakla Kosova içi güvenilir sivil statü kayıtlarının oluşturması beklenir.

³¹ Ekim 2011'den, Kosova çapında toplam 31 BNİD ve 33 BSSD ve 140 uydu daireleri sayılmıştır.e-haber postası, not 29, *supra bak.*

³² Sivil Statü Yasası, not 13 *supra bak.*

³³ Yeniden kayıt ve geç kayıt sorunları aşağıdaki bölüm 4.6, not 81 *infra*'da anlatılmış ve genişletilmiştir. Geç kayıt bakımından, İB 15 Mart 2012'de, Kosovalı Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarının bir yıllık geç doğum ve ölüm kayıtları ücret ödeme muafiyeti için 123 sayılı sirküler çıkarmıştır.

³⁴ Roman, Aşkali ve Mısırlı Toplulukları Entegrasyonu Stratejisi Uygulanması Kosova Faaliyet Planı, not 21 *supra*, bölüm 2.7 Kayıt, Amaç 1, Faaliyet1.2.3'e bak. Faaliyet Planı 'tüm belediyelerin kayda geçmemiş şahıs ve sağlık sistemi dışında doğan çocukların yılda bir ücretsiz nüfus kaydı ayı bildirmelidir 'talimatını verir.

³⁵ Priştine bölgesi KİHP Bölge Müdürü ile 20 Haziran 2011'de yapılan görüşmede Fushë Kosova ve Graçanica belediyeleri işbirliğin pozitif bir örneği olarak gösterilmiştir.

³⁶ Örnek olarak, Yakova belediyesi BNİD'si nüfus idaresi bilinçlendirmesini 'Gjakove' radyo istasyonu ve TV 'Syri' üzerinden yapmıştır, bu sürede Klina belediyesi BSSD'si somut adımlar alarak nüfus idaresi ulaşımı kolaylaşma kampanyasını Radio 'Alba' üzerinden yapılan bilgilendirme kampanyasıyla gerçekleştirmiştir. Klina belediyesinde BNİD broşürlerde ve radyo üzerinden, yılda iki kez bilinçlendirme kampanyası organize etmektedir. Skenderay'da 2010 yılında BSSD radyo şov kampanyası düzenlemiştir.

ücretini ödeyemeyen ve geri dönenler gibi en savunmasız kişilere hizmet vermek şeklinde yaptıklarını bildirmiştir.³⁷ Bazı BNİD, İB tarafından yönetilen pasaport ve kimlik kartlarının çıkarılması medya bilgilendirme kampanyasında aktif bir şekilde angaje edildiğini bildirmiştir.³⁸

Fakat bazı olumlu adım ve gelişmelere rağmen, Kosova çapında verilen belediyelerde sayısal azınlık olan topluluk üyeleri sıkça kaydedilmeyerek ve kimliksiz kalarak, temel insan haklarından yararlanamıyorlar.³⁹ Takip eden bölüm, nüfus idaresi kurumları ve topluluk temsilcilerinden alınan bütünleştirici bilgilere dayanarak nüfus idaresi alanındaki ana engel ve zorlukları vurgulamaktadır.

4. NÜFUS İDARESİ ALANINDA ENGELLER VE ZORLUKLAR

4.1. Yetersiz maddi, insan ve lojistik kaynakları

İnsan kaynakları, uygun ofis alanları ve ekipman yetersizliği(fotokopi makinası, bilgisayar, dosya dolabı ve arşiv odaları gibi) görüşülen görevliler tarafından sekiz belediyede rapor edilmiştir.⁴⁰

Deçan, Klina ve Priştine belediyelerindeki BSSD'leri düzenli bilgisayar bakımı, internet bağlantısı, eski bilgisayar ve yeni kaydedilen kişilerin verilerine girişinde bazı teknik sorunlar rapor edilen zorluklardır.

Kosova çapında çoğu belediyelerde personel eksikliği BNİD ve BSSD⁴¹ doğru faaliyetini etkileyen başka bir sorundur. Fakat bu soruna doğru şekilde yaklaşılmamıştır ve personel sayısı gurbetçilerin taleplerini karşılamak amacıyla sadece yaz mevsimi döneminde arttırılmıştır.⁴²

4.2. Dil, yasa ve okuma yazma bilgisi ile itaatsizlik

Nüfus idaresine ulaşım dil uyumuna da bağlıdır⁴³ ve belediye kurumlarının doğrudan

³⁷ Ferizaj, Yakova, Gilan, Istok, Klina, Lipyan, Obiliç, Rahovec ve Vuçitrna belediyeleri. Bazı durumlarda seyyar ekipler kaydı yerinde yapar, diğer durumlarda başvuru sahiplerini ulaşımları sağlarlar ve bazen belgeleri toplar ve geri getirirler.

³⁸ Deçan, Klina, Novo Brda ve İpek belediyeleri.

³⁹ Örnek olarak, belge eksikliği okula kayıt zamanında kapsamlı eğitime olan engellerden biridir. Aynı şekilde, belge eksikliği sağlık ve sosyal yardımlara ulaşım engeli de yaratır.

⁴⁰ Deçan, Obiliç, Prizren, Vuçitrna BSSD ve BNİD, ve MCSOs Dragaş, Istok, Ştime ve Vitia belediyelerindeki BSSD'lerden alınan raporlar.

⁴¹ Deçan belediyesinde BSSD, Prizren belediyesinde BSSD ve BNİD, Obiliç'te BNİD, Shtime'de BSSD ve Vuçitrna'da BNİD; Priştine'den yönetilen Leposaviç, Zubin potok, Zveçan kuzey belediyelerinde, sadece Amavutların ikamet ettiği köylerde kurulan belediye toplulukları daireleri ve Mitroviça kuzeyinde, Amavut, Sırp, Boşnak, Türk, Roman ve diğerlerin ikamet ettiği, Boşnak Mahallesinde kurulan nüfus idaresi dairesi.

⁴² Deçan, Dragaş, Klina, Obiliç, İpek and Prizren BNİD ve BSSD'lerinden rapor edilen yaz mevsimi döneminde uzatılmış çalışma saatleri ve ilave personel (genelde stajyerler)

⁴³ 2006/51 sayılı, 20 Ekim 2006, UNMIK Düzenlemesi yayımlama uyarınca 02/L-37 sayılı Dil Kullanımı Yasası 7.2 Maddesi şunu öngörür: 'her kişinin belediye kurumları ve görevlilerinden her hangi resmi dilde resmi belge ve hizmet almaya ve iletişim kurmaya hakkı vardır. Her belediye temsilcisi ve yürütme organı, her kişinin, belediye kurumları ve organlarında, her hangi resmi dilde resmi belge ve hizmet ayrıca herhangi dilde iletişim kurmalarını sağlamaktan görevlidir.'

memurlar tarafından veya tercüman ile iletişim ve hizmeti resmi dillerde sağlamasını talep eder. Bu yükümlülüklerle rağmen, bazı TGDBD'leri Arnavut olmayan topluluk üyelerinin yüzleştirdiği zorlukları rapor etmiştir, çünkü BSSD ve BNİD'lerinde iletişim sadece Arnavutça veya Arnavutça ve yetersiz Sırpça dilinde gerçekleşmektedir. Bu sorunu rapor eden belediyeler arasında Gilan, Mitroviça, Novo Brda ve en sonunda BNİD ve BSSD'lerinde tüm kamu bildirimlerini sadece Arnavutça dilinde yapan Vitia. Benzer olarak, Kosova Arnavut topluluğu tarafından Graçanica'da görülen dil sorunları rapor edilmiştir, burada görevlileri konuşması veya Arnavutçada olan tercüme zayıflığı Arnavut topluluğuyla iletişimi engellemektedir.

İlave olarak, okuma yazma engelleri rapor edilmiştir, örnek olarak, Yakova belediyesinde, formlarını düzgün bir şekilde doldurmada zorluk yaşayan okuma yazma bilmeyen Roman topluluğu üyeleri. Bu durum özellikle, hükümetin giderilmeye zorunlu olmasına⁴⁴ rağmen, eğitime⁴⁵ dâhil edilmede en zor engellerle yüzleşen Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklarının çektiği marjinalleşmenin genel durum yansımasıdır.

4.3. Kayıt prosedürleri ve yararları hakkında toplum bilinci yetersizliği

2009'da, BMÇF (UNICEF) raporu bulguları, Kosova ailelerin yüzde 8.3'ü 18 yaş altındaki, en azından çocuklarından bazılarını kütüğe geçirmediğini ortaya çıkarmıştır.⁴⁶ Rapora göre, tüm Kosova halkı arasında, Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları çocuklarını kütüğe geçirmemekte birinci sırada olarak Kosova Arnavutları ve Türkleri tarafından takip edilirler. Kütüğe geçirmemekte en sık gösterilen sebep, kütüğe geçirmenin avantajlarını ve geçirmemenin dezavantajlarını bilmemeleri, bunun yanı sıra, çocuklarını kütüğe geçirmek için ebeveynlerin belge eksikliği ve kütüğe geçirme prosedürleri bilgisizliğidir.

Görüşmeler sırasında, Arnavut olmayan topluluk temsilcilerinin sadece bazıları şahsi belgelerin olması çıkarları ve önemi hakkında yeterince iyi anlayış sergilemişlerdir, ör. Eğitim, iş veya seyahat için.⁴⁷ Halen nüfus kaydı ücreti, prosedürü ve öneminden haberdar olamayan ve çocuklarını sadece sosyal yardım için başvurduklarında belge ihtiyacı duyduklarında veya okula kayıt yapacakları sırada çocuklarını kütüğe geçiren topluluk üyeleri vakaları vardır (genelde Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluğu).⁴⁸ Genel habersizlik Deçan belediyesinde ülke içi mülteci olan Kosova Sırp ve Karadağlı topluluğu arasında fark edilmiştir. Yanıtlayanların büyük çoğunluğu⁴⁹ şahsi belge çıkarmalardan

⁴⁴ "Topluluk üyelerin Kosova'daki bir resmi dilde ve her düzeyde devlet eğitimi alma hakkı vardır." Topluluk ve Üyelerinin Haklarının Koruması ve Gelişimi Yasasına bak not.5, *supra*, Madde 8.1.

⁴⁵ Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı çocukları Kosova'daki diğer topluluk üyelerine kıyasen okulda en az zaman geçirir. Sonuç olarak, bu üç topluluk üyelerinin yüzde 16'sı okuma yazma bilmez. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, *Kosova İnsani Gelişim Programı 2010*, s.59-a bak. <http://www.ks.undp.org/repository/docs/HDR-2010-English.pdf> (erişim 28 Şubat 2012).

⁴⁶ UNICEF raporu, *Kosova'da kütüğe geçirilme*, Mart 2009, s.9, bak http://www.unicef.org/kosovo/UNICEF_Birth_Registration_2009_English.pdf (erişim 28 Şubat 2012).

⁴⁷ Malişeva, Shtime, Suhareka, İpek, Deçan, Graçanica, Mitroviça belediyeleri Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları temsilcileri; Dragaş belediyesinde Kosova Goran ve Kosova Boşnak toplulukları; Rahovec, Skenderay, Vuçitrna ve İstog belediyelerinde Kosova Sırp temsilcileri.

⁴⁸ Lipyan belediyesinde, Kosova Aşkali temsilcileri ve Fushe Kosovadaki Roman ve Mısırlı topluluğu temsilcileriyle yapılan görüşmeler.

⁴⁹ Skenderay, Vuçitrna ve Ferizovik belediyelerindeki Kosova Sırp, Istok belediyesindeki Kosova Mısırlılar lideri, Kosovo Ashkali representatives in Lipyan ve Priştine belediyelerinde Aşkali temsilcileri, Obiliç ve Ferizovikte Roman ve Aşkali topluluğu üyeleri, Deçan'da ülke içi mülteci olan Kosova Sırp ve Karadağlıları.

habersiz olarak tüm belgelerini KİHP'a verdiklerini ve nüfusa geçmek için onlara güvindiklerini rapor etmişlerdir.

Belediye görevlilerin çoğu, ilave uzanmaya gerek olmadığını ve toplulukların nüfus idaresi süreci hakkında haberdar olduklarını rapor etmiştir, bu durum topluluklar tarafından yansıtılmamıştır. Görüşmeler sırasında, değişik belediyelerden⁵⁰ Arnavut olmayan birkaç topluluk üyesi, belediye kurumlarının köy ve enformel yerleşim yerlerine uzanma aktivitelerinin arttırma ihtiyacını vurgulamıştır. Lipyen belediyesinde, görüşülen Kosova Aşkali topluluğu temsilcisinin daha fazla bilgi ve destek ihtiyacı vurgulanması mahalli kurumların böyle bir şeye gerek olmadığı gibi olumlu açıklamasıyla çelişki içindedir.⁵¹

Fakat diğer nüfus idaresi görevlileri, köylerde uzanma, seyyar ekip ve şubelerin artırılmasında hemfikir.⁵² Bazı BSSD'ler, belediyelerin uzanma aktivitelerinin yürütülmesinde daha çok devreye girmelerini ve görevlerinin sadece UNHCR ve KİHP'ına devretmemeleri ihtiyacını ve bu durumun kendilerinin belirli vakalardan ve ihtiyaçların belirlenmesinde bilgilerini arttıracığını bildirmiştir.

4.4. Sağlık sistemi dışında doğan çocukların kütüğe geçirilme başarısızlığı

Kütüğe geçirilme, insan hakları antlaşmaları⁵³ arasında kutsaldır ve diğer temel hakların kazanmasına giriştir çünkü eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere ulaşımı kolaylaştırır.⁵⁴ Roman, Aşkali ve Mısırlı Topluluklarının Entegrasyon Stratejisi Uygulanması için Faaliyet Planı, Sağlık Bakanlığı ve Hastane merkezleriyle olan işbirlikleriyle, belediye kurumlarının, toplumu acilen yeni doğanlarını kütüğe geçirilmesi için bilgi ve talimat sağlamasını çağrısında bulunur.⁵⁵ İlave olarak, aynı belge, STÖ'leriyle olan işbirliklerinde, cinsiyet eşitliği belediye görevlilerini (CEBG)⁵⁶ sağlık merkezleri dışında doğan kayıtsız çocukların(genelde Roman, Aşkali ve Mısırlı topluluklara ait) sayısını azaltmak amacıyla,

⁵⁰ Istok belediyesinden Kosova Mısırlı ve Boşnak temsilcileri; Lipyen belediyesinden Kosova Aşkali temsilcileri; Ferizovik belediyesinden Kosova Roman ve Aşkali temsilcileri; Obiliç belediyesinden Roman, Aşkali ve Mısırlılar; Klina belediyesinden Kosova Sırp, Roman, Aşkali ve Mısırlı temsilcileri.

⁵¹ BSSD, Lipyen belediyesinin köy bölgelerini örtmek amacıyla Babuş, Yanova, Magure, Kraışt ve Şal köylerinde BSSD uydu ofislerini kullandıklarını (Arnavutça ve Sırpça konuşan çalışanlarla) ve bu nedenle artık seyyar ekip kullanmadıklarını açıklamıştır(özürlü ve yaşlılara yapılan ziyaretler dışında). Ayrıca, BSSD görevlisi kendi izlenimini vurgulayarak, yerlilerin yüzde 99'u kayıtlı olduğunu ve yasayla uyumu çok yüksek olduğunu inanarak uzanma kampanyaları gerekli olmadığını söylemiştir.

⁵² Ferizovik, Graçanica, Istok, Kamenica, Klina, Ştime, Suhareka ve Vitia belediyeleri gibi görüşülen nüfus idaresi görevlileri uzanma aktivitelerini tavsiye etmiştir. Gilan belediyesinde, BSSD, BNİD ve BSSD'lerin yerlilerin hizmet verenlere ulaşımın kolaylaşması için fiziksel yakınlığı tavsiye etmiştir. Mitroviça belediyesi, Kuzey Kosova ve Roman Mahallesiinde yaşayanların kayıt çıkarlarını anlatacak daha iyi bildirim ve bilgilendirme ihtiyacı vurgulanmıştır. Ulaşım/araç eksikliği sebebiyle topluma ulaşma zorlukları, BSSD tarafından sıkça seyyar ekip ve şubeler ihtiyacı yarattığı rapor edilmiştir.

⁵³ Not 3, *supra*.

⁵⁴ Kütüğe geçirilmekle sağlık ve eğitim hakkına bağlılığı: İnsan hakları Kurulu, Bosna ve Hersegovinaya ilişkin son Gözlemler, BM doc. CCPR/C/BIH/CO/1 (2006)-a bak. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/457/65/PDF/G0645765.pdf?OpenElement> (erişim 28 Şubat 2012).

⁵⁵ Not 21, *supra*, Kayıt, Amaç 1.

⁵⁶ CEBG'leri belediye düzeyinde cinsiyet eşitliği kazanma ve kadın erkek eşitliğini belediye politikaları, yasalar ve uygulamalara yerleştirme yaklaşımında faaliyet gösteren memurlardır. Bu pozisyon 7 Aralık 2005, Cinsiyet Eşitlik Memurların Görev ve Yetkilerinin Belirlenmesi ile YYİB AI 2005/08 tarafından açılmıştır. 29 Nisan 2011, onların yeni iş tanımını belirleyen YYİB AI 2008/02 sayılı Belediyelerde İnsan Hakları Birimleri Kurma ile ilgili AI 2011/01 sayılı Düzeltme ve İlave ile, CEBG belediye insan hakları birimlerine birleşmiştir.

topluluklarla görüşmeler organize etmelerini teşvik eder.⁵⁷

AGİT tarafından yapılan görüşmelere göre, çoğu vakalarda, belediyeler, Sağlık Bakanlığı, hastane ve sağlık ocaklarıyla sıkı bir işbirliği içinde olduklarını ve bu durum belediyelere, ebeveynlerin yeni doğan çocuklarının kütüğe geçmede gereken bilgi ve tavsiyeleri sağladığını bildirmiştir. Özellikle BSSD, hastane ve sağlık ocaklarını düzenli bir şekilde ziyaret ettiklerini ve yeni doğanların kütüğe geçirilmesinde aileleri yasal talep ve süreçle bilgilendiren tıbbi görevlilere talimatlar verdiğini bildirmiştir.⁵⁸ Buna rağmen, bazı belediyeler bu konuda bilgi sağlamamaktadır. Belediye görevlileri, belediyede hastane olmaması (Junik ve Fushe Kosova belediyeleri)⁵⁹ veya yerlilerin kayıt süreciyle bilgilendirildiği ve kayıtlı olmayan vakaların olmadığı (Dragaş belediyesi gibi)⁶⁰ gerekçesiyle bu durumu doğrulamaktadır. Kayıt hizmetlerin Mitroviça güneyine geçmesiyle Kuzey Mitroviça'nın Boşnak Mahallesiindeki, BSSD, yeni doğanlar hakkında bilgi almamaktadır.

CEBG katılımına gelince, sadece Gračanica belediyesindeki CEBG (aynı zamanda temsilci belediye geri dönüş görevlileri) evde veya Kosova dışında doğan aileleri ziyaret eder ve bilgilendirirler. Burada, CEBG Gračanica'da yaşayan Kosova Roman topluluğunun yeni doğan bebeklerin kütüğe geçirilmesi önemini bilgilendirmede özel girişim ihtiyacını vurgulamıştır.⁶¹ Çoğu diğer durumlarda, CEBG, bu tür vakaların olmadığı için sağlık sistemi dışında doğan çocukların kaydı için girişimlerin olmadığını bildirir. Bazı belediyelerde CEBG'ler, yeni doğanların kütüğe geçirilmesinde kendi rolleri hakkında hiçbir zaman bilgilendirilmediğini iddia etmektedir.⁶² Yakova'da ev doğumları sebebiyle çoğu Kosova Mısırlıları⁶³ nüfus idaresiyle sorunlarla yüzleşmektedir, CEBG bu durum hakkında, sorunun kendi yetkisi altında olmadığı düşüncesini vermiştir.

Roman, Aşkale ve Mısırlı Topluluğunun Entegrasyonu Stratejisi ve Faaliyet Planında bahsi geçmese de, CEBG'nin belediye insan hakları birimi (BİHB) üyeleri olduklarını belirtmek önemlidir. Bu birimler, belediye politikaları, yasa ve uygulamaların insan hakları standartlarında olduklarının değerlendirmesini ve uyumluluğunu sağlayan organlardır.⁶⁴ BİHB ve diğer ilgili aktörler, ör. TGDBD, arasında genel koordinasyon eksikliği, Gilan ve Klina belediyelerindeki BİHB tarafından, evde doğan çocuklu ailelere uzanmayla ilişkin etkisizliği sebebi gösterilmiştir.

⁵⁷ Not 21, *supra*, bölüm 2.7-e bak Kayıt ve Belgeler: “belediyeler ev doğumu anne ve bebek vakalarında cinsiyet hassası yaklaşımda bulunarak yeni doğan tüm bebeklerin kütüğe geçirilmesini teşvik eder. Gelecek kütüğe geçirilmeme vakalarını durdurmak amacıyla, belediye, sağlık otoriteleri dâhil olmak üzere ilgili belediye otoritelerini ve ebeleri, ev doğumlarında yardımcı olan kadınları dâhil olarak Roman, Aşkale ve Mısırlı toplulukları ile işbirliği mekanizması kuracaktır”.

⁵⁸ Ferizovik, Priştine ve Prizren belediyeleri kütüğe geçirilmenin doğrudan sağlanması amacıyla hastanelerde dairelerini açmıştır.

⁵⁹ AGİT'in 2 Haziran 2011, Junik belediyesinde CEBG ile yapılan görüşme; 20 Haziran 2011, Fushe Kosova belediyesi CEBG ile yapılan görüşme.

⁶⁰ 19 Mayıs 2011, AGİT'in, Belediye İdari Müdürü ve CEBG ile yapılan görüşmesi.

⁶¹ Gračanica belediyesinden görüşülen Roman topluluğu temsilcisi birkaç kadının evde doğum yaptıklarını ve doğum kayıtlarında zorluk yaşadığını doğrulamıştır.

⁶² Ferizovik, Klokot ve Novo Brdo belediyeleri.

⁶³ Düzenli alan gözetlemesi üzerinden, AGİT, Netic köyünün, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan, Kosova Mısırlı yerlilerinin yüzleştiği sorunları denetlemiştir.

⁶⁴ BİHB görevleri, yapısı, niteliği (CEBG dahil 7 üye) ve fonksiyonu, 26 Ekim 2011, YYİB AI 2011/01 sayılı Belediye İnsan Hakları Birimleri Kurma ile ilgili AI 2011/04 sayılı Düzeltme ve İlave ile düzenlenmiş.

4.5. Pahalı kayıt ücreti

Görüşmeler sırasında, Arnavut olmayan toplulukların bazı temsilcileri değişik belgelerin sağlanmasında ücret ödeyebilme sorunları yaşadıkları bildirir.⁶⁵ Bu topluluğun üyeleri özellikle işsizlik ve fakirlikle etkilenmiştir.⁶⁶ Kimlik kartların ücretsiz verilmesine rağmen, değiştirilmesi (kayıp veya hasarlarda) ve veri değişimi durumlarında 10 Euro'luk ücret talep edilir.⁶⁷ Pasaportlar 25 Euro (72 saat içinde çıkartılırsa 100 Euro), değiştirme ve yenileme için 25 Euro⁶⁸ oysa yeni biyometrik pasaportlar için ücretler daha yüksektir.⁶⁹ İstisnalar öngörülmemiştir, çünkü hükümetin düşüncesine göre, muaf edilmeyen taraflar bunu bir ayrımcılık olarak görebilir ve tek önemli belge olarak kimlik kartın ücretsiz verildiğini vurgulamıştır.⁷⁰ Nüfus idaresi belgelerini⁷¹ çıkartma ücretleri 50 sentten 5 Euro'ya kadar değişir.⁷² Bazı belediyelerin belirli kategorileri belgeleri⁷³ ödemelerden muaf tutsa da bu durum Kosova çapında değildir. Görüldüğü durumlarda bile, muaf tutulan kategorilerin belirlenmesi bir derece takdire kalmış ve belediyedeki her fakirlik vakalarını kapsamamaktadır. Kosova çapında, belediyeler ve KİHP arasında, ücret muafı ve nüfus kayıtları kolaylaştırmayı kapsayan 26 İyi Niye Sözleşmesi (İNS/MoU) imzalanmıştır. Fakat bu belgeler sadece mülteci, sığınmacılar, tabiiyetsizlik riskinde olanlar, geri dönenler, ülke içi mülteciler⁷⁴ için geçerlidir ve başvuruçuların ücretlerini örten KİHP üzerinden başvurmalarını talep etmektedir. Bu durum Mitroviça ve Podujeva belediyelerindeki Roman, Aşkali ve Mısırlı toplulukları üyeleri arasında yanılmaca yaratmıştır ve kendilerinin olmadıkları durumda ücretlerden muaf tutulmalarını beklemiştir. Ayriyeten, bazı belediyelerde⁷⁵ belediye görevlilerin diğer kategorilere karşı

⁶⁵ AGİT ile yapılan görüşmelerde, maddi engeller hakkında aşağıdaki kişiler tarafından söz edilmiştir: Priştine ve Lipyan belediyelerinden Kosova Aşkali temsilcileri; Yakova belediyesinden Kosova Roman temsilcileri; Ferizovik belediyesinden Kosova Roman ve Aşkali temsilcileri; İstok belediyesinden Mısırlı ve Boşnak topluluğu temsilcileri; Klina belediyesinden Roman, Mısırlı ve Sırlar; Deçan belediyesinden Kosova Sırp ve Karadağlılar.

⁶⁶ Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlılar faktör piyasalarından yüzde 40.6'lık en yüksek ihraç oranına sahip olarak Kosova ortalamasından yüksek olan işsizlik yüzdeliğini yaşamaktadır (Yüzde 45'e karşı yüzde 58). Birleşmiş Milletler Geliştirme Fonu, İnsani Geliştirme Raporu 2010, not 44 supra, s.42'ye bak.

⁶⁷ Ekim 2008, İB AI 19/2008 sayılı Kimlik Kartı, Kayıp/Hasarlı Kimlik Kartı, Kimlik Kartında Veri Değişimi ve Tarih Yenileme Başvuruları Süreçleri.

⁶⁸ 15 Euro'luk (3 yaşına kadar) çocuklar için çıkarılan pasaport ücreti ve 18 yaş altındaki 20 Euro'luk pasaportlar. (Ücretler için 410 sayılı İB Kararı, 21 Temmuz 2008)

⁶⁹ Biyometrik pasaportların çıkarılması 30 €, belgenin değiştirilmesi veya verinin yenilenmesi 35€'dur. İB web sitesine bak: 'Bakan Bayram Rexhepi biyometrik pasaport ücretinin başlatılması kararını çıkarmıştır', 6 Ekim 2011, <http://www.mpb-ks.org/?page=2,46,785> (erişim 28 Şubat 2012).

⁷⁰ Not 28, supra.bak.

⁷¹ 5 Haziran 2008, 03/L-049 sayılı Yerel Hükümet Finansı Yasası 16 Maddesi uyarınca Kosova Belediye Meclisleri nüfus kayıt hizmetlerinin ücret seviye ve türünü belirlemekle yükümlüdür.

⁷² Kosova çapında BSSD'leri doğum kayıt örneği çıkarma ücreti olarak 1 Euro'yu belirlemiştir. Evlilik cüzdanı 1-2 Euro arasında olarak, ölüm belgeleri 1-5 Euro arasındadır (bu belge sadece Suha Reka belediyesinde ücretsizdir).

⁷³ Deçan, Dragaş, İstok, Klina, Malisheva, İpek, Priştine ve Ştime belediyeleri, aşağıdaki bir veya fazla kategoriyi muaf tuttuğunu rapor etmiştir: sosyal yardım alanlar, emekliler, öğrenciler, şehit aileleri ve savaş özürlüleri.

⁷⁴ AGİT binasında 20 Haziran 2011'de, Priştine Bölgesi KİHP Başkanı ile yapılan görüşmede bu kategoriler (UNHCR)BMMYK /KİHP'nin ilgi alanı olduğunu bildirmiştir. Birleşmiş Milletler Kosova Ekibi- UNHCR'ya bak. <http://www.unk.org/?cid=2,93> (erişim 28 Şubat 2012). Aynı görüşme esnasında, Graçanica belediyesi girişimiyle, yakında yapılan İyi Niyet Sözleşmesi, yurt içi mülteci olan Kosova Sırları ve Roman, Aşkali ve Mısırlılara özel referans içerdiği bildirilmiştir (bu diğer belediyelere de örnek olabilir).

⁷⁵ Yakova, İstok, Klina ve İpek belediyeleri.

ayrımcılık yaratığına düşüncesiyle bu İNS hiçbir zaman uygulanmamıştır.⁷⁶ Merkezi düzeyde, Kosova Roman, Aşkali, Mısırlılar ve Sırlar ödeyemedikleri durumlarda⁷⁷ bile reddedilmedikleri düşüncesiyle YYİB 2011 ve 2012 yılında ücretsiz kayıt ayını⁷⁸ ilanıyla devam etmemiştir.

4.6. Belgesiz başvurular için yetersiz yönlendirme ve prosedürler

Başvurucular için nüfus idaresi süresince talep edilen belgelerin temini ana zorluklardan biridir. 1999 Kosova çatışmalarından sonra, nüfus idaresi büyük çoğunluğu hasar görmüş, yok edilmiş veya Kosova dışında kalmıştır.⁷⁹ 1999 öncesi nüfus idaresi kitaplarına ulaşım eksikliği Kosova vatandaşlarının kimlik doğrulaması sürecinde sorun yaratmaktadır. Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlı gibi göçebe ve genellikle marjinalleştirilmiş toplulukların belge temini ayriyeten zordur, ebeveynlerin kayıt eksikliği ve sağlık sistemleri dışında doğum yapmaları kendilerinin sıkça belgeleri eksikliği sorununu yaradır.

Kayıt sürecini kolaylaştırmak amacıyla, başvurunun kimliğini ispatlamak için ‘diğer belge’ veya gerekli verileri toplamak için şahit kullanmak gibi bazı esneklikler yasal olarak kabul edilmiştir.⁸⁰ Şahitlerden açıklama alma ve ‘diğer belgeleri’ kabul etme süreci için açık talimat ve yazılı resmi açıklama eksikliği, süreçlerin tutarsız uygulanmasına yol açmıştır(özellikle ev doğumu, geç kayıt ve yeniden kaydedilme durumlarında).⁸¹

Bu rapor kapsamında, AGİT belediyelerin esneklik ölçümlerinin uygulanması boyutunu araştırmıştır. AGİT’in bulguları, zorlu belgesiz başvuru vakalarında ve açık talimat⁸² eksikliğinde, belediyeler, ilgili yasanın uygulanmasında değişik yaklaşımı ve belirli belgeleri almakta farklı taleplerde bulunduklarını doğrulamıştır.

Örneğin, belgesiz kişilerin durumlarında, bazı belediyeler diğerlerinden, doğum kâğıdı veya ikametgâh belgesi çıkarmalarında şahitlere dayanmakta daha az razıdır. Aynı

⁷⁶ AGİT’in KİHP Bölge Başkanı ile yaptığı görüşme, İpek bölgesi, 7 Haziran 2011, KİHP binası.

⁷⁷ 10 Ağustos 2011, AGİT’in, YYİB binasında, YYİB dâhilinde İnsan hakları Koordinatörü ile yaptığı görüşme. Temmuz 2012’de verilen güncellemede, aynı kişiler YYİB’ye göre tüm belediyeler zaten günlük bazında ücretsiz kayıt sağlamaktadır.

⁷⁸ YYİB’nin resmi olarak bildirmesi başarısızlığına rağmen, Deçan, Kamenica, Mitroviça, Obiliç ve Poduyeva belediyeleri 2011’de de ücretiz kayıt ayını uyguladıklarını rapor etmiştir.

⁷⁹ AB tarafından yönetilen Belgrad-Priştine görüşmeleri çerçevesinde, Temmuz 2011, iki taraf nüfus idaresi kitapları hakkında anlaşmaya varmıştır. EULEX’in kolaylaştırmasıyla, Kosova’da kayıt kitaplarının bütünleşme süreci, tarama, kopya yapma ve var olan tüm orijinal sivil statü kitaplarının tasdikinden (14,000’den fazla) oluşur. NİA’dan verileri toplamakla Kosova içi güvenilir sivil statü kayıtlarının oluşturması beklenir. Avrupa Birliği Basın Açıklaması’na bak, *Avrupa Birliği Görüşmeyi Kolaylaştırdı*, üç anlaşma,Brüksel, Temmuz 2011,(erişim 28 Şubat 2012)

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/123383.pdf

⁸⁰ Not 27, *supra*.

⁸¹ Nüfus İdaresi Kayıtları Yasası uyarınca, geç kayıt süreci doğumun 30 gün içinde bildirilmediği durumlardır. not 13, *supra*, Madde 16. Bu durumlarda, kayıt, geç kayıt kararınca, yetkili BSSD tarafından çıkarılır. Süreç, AI 2006/7 sayılı Sivil Statü Kayıt Kitabı Rekonstrüksiyonu’na dayalıdır, 2 Haziran 2006. Kütüğe geçirilme vakaların gerçekleştirilmesi sırasında, BSSD’leri çoğu kez, geç ve yeniden kayıt yapma arasında ayırım yapmazlar. UNHCR-Nüfus Dairesi, Mülteci ve Göç Raporu, Ocak-Aralık 2007, <http://www.crpkosovo.org/Reports.aspx> (erişim 28 Şubat 2012).

⁸² Gilan Belediyesi Genel İdari Belediye Müdürü, Elezhan, Kaçanik ve Vitia belediyeleri BSSD’leri yasaların uygulanması ve merkezi düzeyden genel kılavuzluk veya talimat eksikliği zorluklarını vurgulamıştır.

şekilde, aynı belgelerin çıkarılmasında farklı belediyeler farklı belge taleplerinde bulundukları bildirilmiştir.⁸³ Gilan ve Vitia gibi belediyelerde, ülke içi mültecilerden, yaşadıkları evlerin mahkeme onaylı kira anlaşması talep edilmiştir.(bu, kira anlaşması hazırlamak ve mahkeme onay ücreti gibi ilave ücretler yaratmaktadır)

Görüşülen iki Kosova Sırp çiftleri tarafından bildirilen Sırp kurumları tarafından çıkarılan evlilik cüzdanının tanınmaması önemli kaygılar yaratmıştır. Sonuç olarak, Kosova'daki nüfus idaresi, medeni hal değişikliğini işaretlememiş, başvurucuyu tüm belgelerinde kızlık soyadıyla bırakmıştır.⁸⁴

Merkezi düzeydeki kurumlarda açık yönlendirme ve kayıt görevlileri eğitim eksikliği halka verilen çelişkili bilgilerle sonuçlanıp, insanları kurumlardan uzaklaştırma riskini yaradır. Bu tür örnekler, Klokot belediyesinde yaşayan Kosova Sırp ve Roman, Obiliç'te yaşayan Aşkali topluluğundan gösterilmiştir. Bu şahıslar aynı belediye içinden çelişkili talimat ve farklı çalışanlar tarafından farklı belge getirme talepleri yaşadıklarını ve bu durumdan kafası karışmış ve yıldıklarını belirtmiştir. Görüşülenler, görevlilerin şahsi takdir ve keyfi kararlar verdiklerini izlenimini aldıklarını söylemişlerdir.

Belgesiz kişilerin zorlu nüfus kaydı sürecini kolaylaştırmak amacıyla, 11 belediye,⁸⁵ alanda çalışan, başvuruçuların verilerini toplamak ve doğrulamakla görevli belediye kurulları varlığını belirtmiştir. Fakat çoğu belediye gereksiz iddiasıyla bu tür mekanizmayı oluşturmamıştır.⁸⁶

4.7. Mesafe, güvenlik kaygıları ve varlık vergisi ödeme belgeleri şartlandırmaları

Görüşülen topluluk üyeleri tarafından, (kişinin yaşadığı yerden değil) doğdukları yerden doğum kâğıdı çıkarmak zorunda olanların, memleketlerine ulaşım ücreti engelini de bildirilmiştir. Bazı kişiler doğum kâğıdını çıkarmak için güvenlik açısından gerekli seyahati gerçekleştirme tereddüdünü de açıklamışlardır.⁸⁷ Diğer taraftan, nüfus idaresi belgeleri çıkartmak için yerlilerin varlık vergisi ödeme şartlandırması azalmasının görülmesine rağmen, yasayı⁸⁸ çiğneyerek, bu uygulama üç belediyede devam etmektedir.⁸⁹ Bu konuda, AGİT'in, yasalarla uyumlu olmayan bu tür uygulamaların var olması ve belgelere ulaşımın esirgenmesiyle uluslararası insan hakları standartlarını çiğnedikleri kaygıları devam etmektedir.

⁸³ Örneğin, Mitrovica belediyesinde, ikametgâh belgesi almak için, Kosova kimlik kartlı 2 şahit gösterebilir, Vuçitirin belediyesinde ise elektrik veya vergi faturasını göstermelidir.

⁸⁴ Kosova Nüfus İdaresi Sırbistan kurumları tarafından çıkarılan belgeleri tanır fakat Kosova içi Sırbistan tarafından yönetilen kurumlardan çıkarılan belgeleri tanımaz. Bu durmu en çok Kosova Sırpaları ve Romanları etkiler.

⁸⁵ Deçan, FushëKosova, Glogovc, Istok, Kamenica, Mitrovica, Obiliç, İpek, Poduyeva, Skenderay ve Ştrpce.

⁸⁶ Bu belediye kurulları belediye kararları bazı kurullardır.

Rahovec belediyesinde, Yakova belediyesinde doğan Kosova Sırpaları güvenlik sorunları yüzünden oraya gitmekte tereddüt ettiklerini bildirirler. Aynı güvenlik sorunları Priştine'de belge çıkarmak için Obiliçte yaşayan Kosova Roman, Aşkali ve Mısırlılar tarafından bildirilmiştir.

⁸⁸ 03/L-204 sayılı Gayrimenkul Vergisi Yasası, 1 Kasım 2010, Madde 18, ödenmemiş vergisi olan kişilere 'vergi verenlerin mülküne belediye hizmetleri' kesilir. Kesilebilir verilen hizmetler sadece mülke bağlı olduklarına göre, şahsi belge çıkarma mülk vergisi ödemeye bağlı şartlandırılma uygulanması yasal çerçeve içi öngörülmemiştir.

⁸⁹ Bu uygulama(doğum, nikâh ve ölüm sertifikaları hariç belge çıkarma koşullandırması) Kamenica, Mitrovica ve Ranilug belediyelerinde görülmüştür.

5. SONUÇ

Birkaç yasal ve politika belgeleri Kosova kurumlarını, tüm toplulukların topluma tam kaynaşmasını sağlamak üzere nüfus kayıt sürecini geliştirmek ve kolaylaştırmasını amaçlayan, çerçeveye donatmıştır.

AGİT mahalli paydaşların, nüfus idaresi sistemin faaliyetini geliştirmek, hukuki çerçeveyi geliştirmek için gösterdiği çaba ve nüfus idaresi dairelerini çoğaltmak amacıyla uluslararası toplulukla işbirliğini hoş karşılar. Belediye düzeyinde, nüfus idaresi memurları ve belediyeler, UNHCR ve KİHP işbirliğiyle birkaç girişim ve uzanma gerçekleştirmiş, belge çıkarmakta belirli kategorileri idari ücretlerden muaf tutmuştur. Bununla birlikte, nüfus idaresine ulaşım aktif olarak durdurulmasa da en savunmasız grupları etkileyen engeller hala mevcuttur.

Kosova çapında nüfus idareleri ve şubeleri artmış olsa da yetersiz maddi, lojistik ve insan kaynakları onların tam faaliyetini sınırlandırmaktadır.

Belediye kurumları ve görevlileri tüm resmi dillerde hizmet vermek zorunda olsa da, memurların çoğu durumda dillerini konuşmadıkları için, sayısal azınlık olan topluluklar hala kendi belediyelerindeki görevlilerle iletişim kurmak ve kendi dillerinde belge sağlamak sorununu yaşamaktadır. Bundan başka, okuma yazma bilmeyen Kosova Roman, Aşkale ve Mısırlı toplulukları nüfus idaresine ulaşımı için formlarını tamamlamakta ilave engellerle yüzleşmektedir.

Belediye düzeyinde, mahalli kurumlar nüfus idaresi sürecini geliştirmek amacıyla birkaç girişimde bulundular, fakat genel politika çerçevesinin talep ettiği mahalli topluluklara uygun bilinçlendirme ve uzanmayı dâhil etmemişlerdir. Bunun yerine, mahalli kurumlar, geri dönenler ve Kosova Roman, Aşkale ve Mısırlıların kaydını kolaylaştırmada UNHCR ve KİHP'ına dayanmaya devam etmektedir.

Hukuki ve politika çerçeveleri belediyelerin yerlilerini etkileyen tam insan hakları kaygılarına hitap etmeye talepte bulunsa da, ilgili belediye organları, özellikle CEBG'ler ve BİHB'lar, sağlık sistemleri dışında doğumların yaygınlığını kendi iş planında dâhil etmekte ve yeni doğanların zamanında kütüğe geçirilmeyi kolaylaştırmak adına bu tür vakaları denetlemek için STÖ'leriyle işbirliği yapmakta başarısız olmuştur.

Fakirlik ve işsizlik kayıt sürecini daha da zorlaştırmakta bazı şahısları belge çıkarmak için gereken ücretleri ödeyememe durumuna düşürmektedir. Bazı kategorileri idari ücretlerden muaf eden belediyeler olsa da bu durum Kosova çapında uygulanmış değildir. Bundan başka, muaf tutulan kategoriler belirli derecede takdir yetkisine tabi kalıyor ve tüm fakir vakaları tam olarak içermemektedir. Roman, Aşkale ve Mısırlı Toplulukları Entegrasyon Stratejisi, 2009-2015 ve onun Faaliyet Planının yıllık olarak uygulanması öngörülmesine rağmen, YYİB, 2009 yılından beri sadece bir kez Kosova Roman, Aşkale ve Mısırlılar ücretsiz kayıt ayını ilan etmiştir.

Belgesiz başvuruçuların kaydını kolaylaştırmak adına yapılacak daha çok şey vardır. Belgesiz başvuruçuların zorlu vakalarıyla ilgilenmek için ilgili merkez düzey kurumların

yönlendirmesi, birleşmiş yaklaşım ve uygun eğitimi olmadan, belediyelerdeki nüfus idaresi görevlileri, halka açık bilgi vermeye uğraşmışlardır ve kişinin kimliğini doğrulamak adına ‘diğer belgeleri’ delil olarak kabul edip etmeme kararlarını vermekte tutarlı kriter uygulamak için uğraşmışlardır.

Nüfus idaresi belgelerinin çıkartılması varlık vergisinin ödenmesiyle şartlandırma gerçeği önemli başka bir kaygıdır ki bu durum bazı belediyelerde uygulanmıştır. Bu uygulama uluslararası insan hakları standartlarını ve Kosova’daki ilgili hukuki çerçeveyi ihlal etmektedir.

6. TAVSİYELER

Merkez kurumlara tavsiyeleri:

İçişleri Bakanlığı:

- Faaliyetlerini geliştirmek adına, BNİD’lerine uygun maddi, lojistik ve insan kaynakları sağlayın;
- Resmi dillerde, doğrudan memur veya tercümanlarla iletişim kurmak ve hizmet vermek göreviyle BNİD’lerin uyumluğunu gözetleyin;
- Savunmasız toplum üyeleri için belge çıkarma ücretlerin ödenebilirliğini garantileyen plan hazırlayın veya ödemeyi kaldırın; merkez düzeyinde ücretlerden muaf tutulan kategoriler açık olarak belirtilmeli ve belediyeler tarafından bir biçimli uygulanmalıdır;
- Nüfus idaresi görevlilerini talimatlarla temin edin ve nüfus kaydını kolaylaştırmak adına başvurusunun kimliğini ve doğruluğunu saptamak için ‘diğer belgelerin’ kabul edileceği şartları açıklayın.

Yerel Yönetim İdaresi Bakanlığı:

- Yıllık ücretsiz kayıt ayını kurarak ücretlerin ödenebilirliğini teşvik edin;
- Politika çerçevesiyle öngörülen tavsiyelerle uyumlu olarak, sağlık sistemleri dışında doğumları azaltmak adına, belediye insan hakları birimlerinin kapasitelerini geliştirmek için kapsamlı insan hakları eğitimlerini sağlayın.

Belediye kurumlarına:

- Faaliyetlerini geliştirmek adına, BSSD’lerine uygun maddi, lojistik ve insan kaynakları sağlayın;

- Resmi dillerde, doğrudan memur veya tercümanlarla iletişim kurmak ve hizmet vermek göreviyle BSSD'lerin uyumluluğunu gözetleyin;
- Memurlar tarafından verilen sözlü bilgileri tamamlayan, nüfus idaresi süreçleriyle öngörülen tüm talepleri açıklayan yazılı materyal geliştirip BSSD'lerinde müsait olan bilgilerin kalitesini geliştirin.
- Diğer ilgili belediye organlarıyla işbirliğini teşvik eden belediye strüktürü içinde belediye insan hakları birimlerin entegrasyonunu sağlayın.
- Nüfus belgelerini çıkarmak mülkiyet vergileri ödemekle şartlandırmaktan kaçının.

Belediye insan hakları birimlerine:

- Sağlık sistemi dışında doğan kayıtsız çocukların sayısını azaltmak adına Kosova Roman, Aşkale ve Mısırlı topluluklarla buluşma düzenlemek için STÖ'leriyle işbirliği yapın.